

В. М. СЕМЕНОВ

ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII-XVIII ст.

Проаналізовано сучасний стан наукової розробки питань організації та функціонування органів влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст.

Ключові слова: історіографія, історичний регіон, козацький період державотворення, публічні органи влади, Слобідська Україна.

The article analyzes a current state of scientific research concerning the issue of formation and functioning of public authorities on the territory of Sloboda Ukraine in the second half of XVII-XIII centuries.

Key words: historiography, historical region, Cossacks' period of state-formation, public authorities, Sloboda Ukraine.

Проведення в сучасній Україні адміністративної реформи обумовлює необхідність організації наукових досліджень з цього питання. Вони повинні охопити не тільки сучасний етап національного державотворення, а і ретроспективний досвід функціонування органів державної влади в різний історичний час і в різних історичних регіонах сучасної української держави. Одним з таких історичних регіонів є Слобідська Україна у другій половині XVII-XVIII ст., якій були притаманні особливості в організації та функціонуванні владних інститутів.

Питанням суспільно-політичної історії Слобожанщини приділялася і приділяється доволі значна увага з боку науковців. Зокрема, над проблемами історії цього регіону працювали Е. Альбовський, Д. Багалій, Д. Бантиш-Каменський, М. Гербель, І. Квітка, П. Куліш, В. Маслійчук, В. Пассек, А. Слюсарський та ін. Але слід відзначити, що якщо вивченню історії Слобожанщини приділено належну увагу, то ситуація з дослідженням розвитку владних інститутів Слобідської України у зазначений період значно гірша.

З огляду на зазначене, метою статті є аналіз стану розробки в науковій літературі питань виникнення, становлення та розвитку органів публічної влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст.

Організація діяльності органів влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст. розглядаються в різних галузях сучасної науки: у науці державного управління – це історія державного управління, в юридичній – історія держави та права України. Також традиційно питання розвитку владних відносин досліджуються в історичній науці.

Навчальна дисципліна “Історія державного управління України” є складовою науки “Державне управління”. У радянський період у вищих

навчальних закладах вона не викладалася і, відповідно, протягом тривалого часу не була об'єктом наукових досліджень. Цю ситуацію можна пояснити тим, що за радянських часів існувала точка зору про бездержавність України і державотворчі процеси, що відбувались на українських теренах, вважались загальним надбанням радянського народу. З проголошенням незалежності України питання дослідження історії вітчизняного державного будівництва набули актуальності.

Саме у структурі навчальної дисципліни “Історія державного управління України” і знаходиться значна кількість доробок з історії органів влади Слобожанщини в козацький період. Переважно питання історії органів влади розглядаються в підручниках, навчальних посібниках та курсах лекцій. Серед них можна виділити: навчальний посібник за редакцією Л. Дециньського “Історія України та її державності”, експериментальний підручник “Історія державності України” за загальною редакцією О. Бандурки та О. Яриша, навчальні посібники “Історія державного управління в Україні” В. Орленка, “Державотворення в Україні. Історія та сучасність” В. Кравченка та Ю. Титаренка, “Історія державного управління в Україні” В. Киричука та В. Тимцуника, “Державне управління та місцеве самоврядування в Україні. Історичний нарис” Г. Швидька та В. Романова, “Історія української державності” Я. Малика, Б. Вола та В. Чуприни, “Нарис з історії українського державотворення” С. Грабовського, С. Ставряніса та Л. Шкляра, курс лекцій “Історія української державності” В. Шевчука та М. Тараненка тощо. У той же час ґрунтовних наукових розробок з цього питання науковцями з державного управління сьогодні практично не існує.

Питання історії українського державного управління включено як окремі розділи до навчальних посібників з державного управління, а саме: “Державне управління та менеджмент” за редакцією Г. Одінцової, “Державне управління” В. Малиновського та ін. Але як і в раніше зазначених навчальних посібниках і підручниках з історії вітчизняного державного управління розвитку управлінських інститутів Слобідської України в них присвячено незначну кількість матеріалів.

Останнім часом видано друком декілька академічних видань, в яких висвітлюються серед іншого і питання історичного розвитку та еволюції органів влади державної влади на території сучасної України. Серед них необхідно відзначити “Енциклопедію державного управління” у 8-и томах та “Історію державної служби” у 5-ти томах. Зважаючи на те, що література з питань організації діяльності органів державної влади в різні періоди української історії вкрай необхідна і появу кожного нового дослідження можна тільки вітати, все ж такі слід зауважити, що в зазначених вище виданнях характеристика еволюції органів публічної влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст. представлена переважно стисло. У період Козацької доби української історії в першу чергу розглядаються управлінські інститути Гетьманщини та Запорозької Січі й лише незначну за

обсягом частину матеріалів автори присвячують Слобідській Україні.

Це характерно і для підручників та навчальних посібників з історії вітчизняного державного управління. Так, у навчальних посібниках В. Киричука, В. Тимцуника “Історія державного управління в Україні” [3] та Г. Швидько, В. Романова “Державне управління і самоврядування в Україні” [5] в розділах, що присвячені організації державної влади в козацький період історії України, управлінські інституції Слобідської України взагалі не згадуються. У навчальному посібнику В. Орленка органам управління Слобожанщини присвячено лише декілька абзаців параграфа про полкове управління в період Козацької доби [4, с. 74]. У підручнику “Історія державності України” за загальною редакцією О. Бандурки та О. Ярмиша історії Слобожанщини відведено лише одну сторінку [2, с. 228]. У п’ятитомній “Історії державної служби в Україні” еволюція органів публічної влади Слобожанщини в козацький період українського державотворення розглядається в контексті загальноукраїнських подій, а не окремо.

Також можна зазначити, що в згаданих роботах з історії державного управління значний обсяг викладеного матеріалу присвячується опису суто історичних подій, а не висвітленню становлення і розвитку державноуправлінських інституцій та відносин.

Питання історії українського державотворення та державного управління традиційно висвітлюються в юридичній літературі. Тут також переважають навчальні посібники та курси лекцій. Серед них: курс лекцій “Історія держави і права України” за редакцією В. Гончаренка, “Історія держави і права України” за редакцією А. Рогожина, “Історія держави і права” за редакцією А. Чайковського, підручник для юридичних вузів “Історія держави і права України”, підготовлений авторським колективом за редакцією А. Рогожина та ін.

Незважаючи на те, що за змістом вони дуже схожі навчальними матеріалами з історії державного управління відмінності між ними існують доволі суттєві. Так, зокрема, предметом науки історія держави і права України є вивчення виникнення, розвитку і зміни типів та форм держави і права, а також державних органів і правових інститутів народів, що населяли і населяють територію України [1, с. 3]. На відміну від цього, предмет історії державного управління України формулюється дещо інакше, а саме: вивчення основних закономірностей виникнення та формування держави в Україні, її органів управління, типи та форми держави, апарат, механізми і кадри державного управління на різних етапах історичного розвитку [3, с. 16]. З огляду на різницю у визначеннях предмета дослідження в доробках представників юридичної науки увага переважно приділяється саме правовим відносинам, що має наслідком зменшення матеріалу, присвяченого саме історії державного управління. Слід відзначити, що як і у випадку з навчальними посібниками з історії державного управління в навчальних виданнях з історії держави та права України розвитку органів влади Слобожанщини присвячується незначна кількість матеріалів, і переважно вони розглядаються не окремо, а в першу чергу в контексті з подіями на Гетьманщині та Запорозькій Січі.

Висвітлення процесів державотворення, зокрема цих процесів у Слобідській Україні, знаходить своє відображення в науковій літературі з історії України. У більшості випадків саме роботи професійних істориків є джерелом для авторів доробок з історії державного управління України.

За специфікою матеріалу праці з історії України можна умовно поділити на дві частини. До першої слід віднести роботи, в яких викладено перебіг подій вітчизняної історії комплексно. До другої групи належать наукові праці, присвячені або окремим регіонам, або певним періодам історії України. У першій частині наукових праць історія Слобідської України в багатьох випадках розглядається стисло, а розвиток управлінських інститутів практично не згадується.

Більш ґрунтовно історія органів публічної влади Слобожанщини представлена в роботах дослідників, що займалися саме історією Слобідської України. Саме їх ми розглянемо більш детально. Ці дослідження можна умовно розділити на три основних періоди: дорадянський, радянський і сучасний.

У дорадянський період над питаннями дослідження розвитку суспільно-політичних процесів на Слобожанщині працювали І. Квітка “Описи Харківського намісництва XVIII ст.”, І. Срезневський “Историческое обозрение гражданского устроения Слободской Украины со времени ея заселения до преобразования в Харьковскую губернию”, В. Каразін “Взгляд на украинскую старину”, Н. Гербель “Изюмский слободской казачий полк”, П. Головинський “Слободские козачки полки”, А. Шиманов “Главнейшие моменты в истории землевладений Харьковской губернии”, О. Твердохлібов “Наследственное полковничество”, Д. Багалій “Очерки истории колонизации и быта степной окраины Московского государства”, “История города Харькова за 250 лет его существования” “Історія Слобідської України”, Е. Альбовський “История Харьковского слободского казачьего полка 1650 – 1765 гг.”, “Харьковские казаки вторая половина XVII в.”, Н. Петров “К истории колонизации Слободской Украины”, В. Данилевич “Из истории управления Слободской Украиной в XVII столетии” та ін.

Знайшли своє відображення події цього періоду і в комплексних дослідженнях з історії України. Зокрема, в “Історії України-Русі” та “Ілюстрованій історії України” М. Грушевського, а також у працях з історії України І. Кріп'якевича, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко та ін.

У більшості вищенаведених досліджень увага приділяється переважно суспільно-політичному розвитку Слобожанщини. Процеси виникнення, становлення, розвитку та еволюції органів публічної влади практично не розглядається як окремі питання. Слід також зауважити, що переважна частина цих наукових праць сьогодні є раритетними виданнями, і відповідно вони малодоступні для широкого кола дослідників.

У радянські часи студії з історії Слобідської України в Козацький період проводили В. Юркевич “Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини у часи Богдана Хмельницького”, Г. Хоткевич “До історії Слобожанщини”,

А. Слюсарський “Слобідська України” та “Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв.”, З. Звездін “К вопросу о социальных отношениях на Слободской Украине в конце XVII – начале XVIII в.” та ін. За радянської доби значна увага в історичних наукових дослідженнях приділялася класовій боротьбі, яка розглядалася через призму протистояння між козацькою старшиною та рядовим козацтвом і селянством. Виникнення та еволюція органів влади в слобідських козацьких полках другої половини XVII-XVIII ст. розглядалися не як самостійний предмет дослідження, а як одна зі складових боротьби поневолених мас проти козацької управлінської верхівки.

Як і в дореволюційний період окремих досліджень з історії розвитку органів публічної влади не проводилося. Така тенденція має місце зокрема в десятитомній “Історії Української РСР”. У третьому томі цього академічного видання “Визвольна війна і воз'єднання України з Росією. Початок розпаду феодалізму та зародження капіталістичних відносин (друга половина XVII-XVIII в.)” адміністративному устрою Слобожанщини приділено лише одну главу. І, як у раніше охарактеризованих виданнях, знов таки лише в контексті з подіями на Лівобережній Україні та Запорозькій Січі.

За часів незалежності України тематику розробки політичної та суспільної історії цього краю продовжено в наукових статтях та монографіях багатьох дослідників. Серед них у першу чергу необхідно відзначити наукові праці харківського дослідника В. Маслійчука: “Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654 – 1706 рр.”, “Балаклійський полк (1669 – 1677 рр.)” та ін. Результатом роботи в цьому напрямку став захист у 2001 р. В. Маслійчуком кандидатської дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук “Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої половини XVIII ст.”.

Серед наукових студій автора особливо необхідно відзначити науковий матеріал у десятому розділі першого тому двотомної “Історії українського козацтва” – “Козацтво Слобідської України” який містить три статті, що присвячені слобідському козацтву, а саме: “Тенеза та еволюція слобідського козацтва”, “Військово-політична діяльність та соціально-політична структура слобідських полків у другій половині 17 ст.” та “Політика російського уряду щодо слобідського козацтва у 18 ст”. Саме в них автором зроблено найбільш вдалу на сьогоднішній день спробу охарактеризувати історію виникнення, організацію та еволюцію органів публічної влади Слобідської України в Козацьку добу.

Серед інших авторів, що розглядали в своїх працях тією чи іншою мірою розвиток органів влади Слобожанщини в цей хронологічний період необхідно відзначити напрацювання Д. Журавльова. Його роботи були узагальнені в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук “Військова справа в слобідських козацьких полках у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.”. У другому розділі цієї дисертації “Виникнення, організація, роди військ у слобідських козацьких полках другої половини XVII – першої половини XVIII ст.” розглянуто принципи

організації та комплектування слобідських козацьких полків і відповідно організацію управління в них, бо військова функція була в той час головною з функцій козацького полковника як адміністратора-управлінця.

Питання організації управління Слобідської України розглядалися автором цього матеріалу у статтях “Особливості державного управління в Слобідській Україні в XVII-XVIII ст.” (2006 р.), “Функції органів влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст.” та “Основи організації та діяльності органів влади Слобідської України у другій половині XVII-XVIII ст.” (2013 р.). Еволюції розвитку органів влади Слобідської України цього історичного періоду присвячено підрозділ кандидатської дисертації автора статті “Регіональні особливості державотворення в Україні” зі спеціальності 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” яка була захищена в 2009 р. Підрозділ має назву “Особливості функціонування управлінських інституцій Слобідської України”.

Таким чином, здійснивши історіографічний огляд наукових праць, що тією чи іншою мірою стосуються історії органів публічної влади Слобідської України у другій половині XVII – першій половині XVIII ст., можна зазначити, що історії суспільно-політичних процесів цього краю присвячено доволі значну кількість наукових праць. У той же час необхідно констатувати той факт, що переважно в усіх цих роботах розглядаються і детально аналізуються політичні, економічні, суспільні, військові аспекти, а органам публічної влади цього регіону в зазначений період увага приділена недостатня. Самостійних досліджень, що присвячені саме органам влади сьогодні практично не існує. Отже, можна стверджувати, що роботи в напрямку вивчення виникнення та еволюції органів влади Слобідської України Козацької доби необхідно продовжувати. При цьому слід звернути особливу увагу на пошук та опрацювання з точки зору науки державного управління архівних джерел цього історичного регіону.

Література:

1. Історія держави і права України / [за ред. А. Й. Рогожина]. – К. : Ін Юре, 1996. – 368 с.
2. Історія державності України : експериментальний підруч. / [за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша]. – Х. : ТОВ “Одіссей”, 2004. – 608 с.
3. *Киричук В. В.* Історія державного управління в Україні : навч. посіб. / В. В. Киричук, В. І. Тимцуник. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 244 с.
4. *Орленко В. І.* Історія державного управління в Україні : навч. посіб. / В. І. Орленко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 268 с.
5. *Швидько Г. К.* Державне управління та місцеве самоврядування в Україні : історичний нарис : навч. посіб. / Г. К. Швидько, В. Є. Романов. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – Ч. 1. – 140 с.

Надійшла до редколегії 23.10.2013 р.